

A SZÓLÍTÓ SZAVAK GRAMMATIKÁJA

Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. Magvető Könyvkiadó, 1988.

Hamvas Béláról aligha lehet konvencionális keretek között holmi szabályos „recenziót” írni. Ezért szabálytalanul és szokatlanul kezdem: személyesen. Azzal a reménnyel, hogy egy ilyen vallomás többet elárulhat a műről, mint a befogadóról. A *Scientia Sacra*t mintegy tíz évvel ezelőtt olvastam először, akkor természetesen csak kéziratban. Az idő tájt éppen az utolsó évet jártam az egyetemen. Szellemileg, egzisztenciálisan is elég nagy bizonytalanságban, vákuumban éltem. Lassan már kezdtem kinőni a modern-liberális-tudománytisztelő-kritikai korszakomat, de egy prekritikus első naivitáshoz való visszatéréshez nem éreztem különösebb indítást. A múltunkon legfeljebb túlléphetünk, annak militáns elutasítása nekem akkor is és most is értelmetlennek és tisztességtelennak tűnt. Hamvas váratlanul kaptam, mindenfajta „bevezető” vagy „háttérinformáció” nélkül. Egy akkoriban jó barátom fejezetenként ajándékozott meg velem, én meg mohón fogyasztottam. Egyáltalán nem bosszantott a sok idegen kifejezés és a rengeteg név. Nem hozott zavarba, nem okozott gátlást, nem alázott meg a hatalmas műveltség és tudásanyag. Még arra sem készítetett, hogy információim hiányosságát kézikönyvekből gyorsan, pironkodva pótoljam. Hagytam, hogy a telibetalált gondolatok, a felvillanó és a sokkoló igazságok átjárjanak. Igazából a tudatomig sohasem „préseltem fel” őket, csupán azért, hogy „vitakozzam” róluk. Megértettem és elfogadtam: a szellem nem vitakozik, nem érvel, hanem kinyilatkoztat. Századunk tudományra és kritikára hangolt elméje számára aligha van valami irritálóbb, mint ez a kijelentés. Pedig hallgatni tudni kell, s nem kis lelki bátorságra és alázatra van szükség azt bevallani, hogy a „hang”-ra mindnyájan szomjazunk. Aki megtanult hallgatni, azt tanítványnak hívják, s aki beszél, azt mesternek. De nevezhetjük brahmannak is.

A *Scientia Sacra* olvasása közben fokozatosan tisztulni kezdett az értelmem, s a látásom erősödött. Gyorsan szertefoszlott mindaz, ami hamisság, illúzió, káprázat vagy salak volt bennem. Mindez a legtermészetesebb úton történt, hiszen minden új megértés és felfedezés olyanakká tűnt, mintha már régóta ismertem volna: igen, ez így van, és másképpen nem is lehet. Hamvas után jobban értettem a világot, a történelmet, és Shakespeare-t is. Úgy éreztem, „helyre kerültem”, „normális lettem”, most már akárhova vetődöm „odakint”, biztos és stabil vagyok „idebent”. Hamvas szemléletet adott. Ezentúl már nem annak fogok örülni, ami „érdekes”, hanem azt fogom kutatni, ami „lényeges”. Voltaképpen az nem is fontos, hogy Hamvas éppen miről ír, még kevésbé az, hogy ki volt ő és hogyan élt: a művében önmagáról írt, önmaga pedig a művét élte. Felesége, szellemiekben is méltó társa, ezt az élet és az életmű egységének nevezte.

Hamvasról aligha lehet szaktudósként szólni. Nemcsak azért, mert Hamvas átfog minden szakot és leperget magáról minden tudományt. Hamvas-szakértővé sem tudnék sohasem válni, nem lehet őt ugyanis semleges tudósként „birtokolni”. Vagy ellenségek leszünk, vagy jóbarátok. Vagy elzárkózunk, vagy kinyílunk és megyünk a hang után. Vagy továbbra is mi ítélkezünk, vagy elfogadjuk önmagunk felett az ítéletet. Tertium non datur. Mint az egyik recenzens is írta: tudomány vagy kinyilatkoztatás. Hamvas az utóbbit választotta. A tudomány, a tehetség az, ami az ember hatalmában van, a szellem, a kinyilatkoztatás az, aminek hatalmában az ember van. Az ember akkor válik szellemivé, ha egy nála magasabb és tisztább erő által érintett lesz. A *Scientia Sacra* ezt „beavatásnak” nevezi. A szellem, az érintett lény már nem Hamvas személyét figyeli, hanem a szót hang irányába halad. Még csak nem is a kimondott szót kell mérlegetni, hanem a szót

kell tette váltani. A Hamvas által választott műfaj, az „esszé” kísérletet jelent, tehát maga is tett. Hamvas megpróbáltam én is tette váltani. Hatása öntudatlanul is erősen dolgozhatott bennem; nélküle aligha fedeztem volna fel magamnak az emblematicitást vagy a reneszánsz ikonográfiát (pedig Hamvas ezekről egy szót sem írt), s nélküle ma minden bizonnyal másképpen tanítanám Shakespeare-t.

Ezek után már fölöslegesnek is tűnhet elmondani, hogy Hamvas Béla 1897-ben született Eperjesen, evangélikus papi családban. A gyermekéveit és az ifjúságát Pozsonyban tölti, az érettségi után rövid ideig frontszolgálatot teljesít. 1919-ben a családot kiutasítják Pozsonyból, Budapestre költöznek. A Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar-német szakos hallgató, majd újságíró a Budapesti Hirlapnál és a Szózatnál. A zsurnalizmus pseudo-kultúrájából hamarosan kiábrándul; 1927–1948 között könyvtárosként dolgozik a Fővárosi Könyvtárban. Közben ír és publikál. 1930 és 1948 között mintegy kétszázötven írása jelenik meg. Az ostrom alatt otthonukat bombatalálat éri, könyvtára, jegyzetei, összes kézirat elpusztul. A háború után munkássága újra megélenkül: sorozatot szerkeszt. 1948-ban azonban támadások érik (főleg Lukács György részéről), s a következő évben kényszernyugdíjazták. Az ötvenes és a hatvanas években földműves, raktáros, segédmunkás és gondnok. Négy évvel a második nyugdíjaztatása után, 1968 novemberében hal meg. Életében önként lemondott a világ „látható” elismeréséről, s otthonában mégis ismert költők, festők és tudósok adták egymásnak a kilincset. Életművét felesége, Kemény Katalin (aki maga is kiváló szépíró) három részre osztotta: az első a „hyperioni” korszak, amely nevét az 1936-os *Magyar Hyperion*ról nyerte. Írásait ez idő tájt a görög szellemiség ihlette, ekkor alakítja meg Kerényi Károlylyal együtt a Sziget-kört. Második korszakának kulcsszava a „hagyomány”, amelynek nyitóműve az 1943–44-ben írt nagyszépe, a *Scientia Sacra, Az őskori emberiség szellemi hagyománya*. A harmadik korszak a háromkötetes *Patmoszról* kapta a nevét, amelyet Hamvas 1959 és 1966 között írt.

A negyedszázados hallgatást 1983-ban a „Gondolkodó magyarok” sorozat kis füzetje törte meg: *A világválság*, amely három, a harmincas években írt esszéjét tartalmazza. Nyugaton 1984-ben megjelenik *Az öt génusz* és a *Száz könyv* az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem gondozásában. Az elmúlt években aztán idehaza is folyamatosan jelentetik meg műveit, így kétkötetes nagyregényét, a *Karnevált* (1985); *Szellem és egzisztencia* címen publikálják az egykor pécsi folyóiratokban megjelent írásait (Pannónia könyvek, 1987), majd napvilágot látnak az évtizedekig kéziratban porosodó kiváló esszéi: a *Silentium*, a *Titkos jegyzőkönyv*, az *Unicornis* (Vigília könyvek, 1987). Egy újabb válogatás *Hamvas Béla harminchárom esszéje* címen jelenik meg a Tartóshullám sorozatban (Bölcsész Index, 1987). A Hermész-könyvek sorozatban ismét hozzáférhetővé lett az 1943-ban publikált (életében egyetlen kiadott) kötete, *A láthatatlan történet* (Akadémiai Kiadó, 1988), s a *Scientia Sacra* után itthon is kiadják *Az öt génuszt* egy kötetben *A bor filozófiájával* (Életünk könyvek, 1988). Újra megjelenik a feleségével írt 1947-es könyve, a *Forradalom a művészetben* (Pannónia könyvek, 1989). Egyre több hiteles írás jelenik meg az életműről, elsősorban feleségétől, Kemény Katalintól, valamint Dúl Antalától. A Hamvas-életmű reneszánszában különösen nagy szerepet játszik az *Életünk* című folyóirat (főleg az 1987/9. szám), továbbá a szegedi egyetemen megjelenő *Harmadkor*, és végül, de nem utolsósorban a *Vigília*.

A Magvető Kiadó a *Scientia Sacra* első részét jelentette meg. Az Utószót Török Endre írta a tőle megszokott tömörséggel és ihletettséggel. A *Scientia Sacra II-t* Hamvas eredetileg tizenkét könyvre tervezte, de végleges megfogalmazásban abból csak négy könyv készült el. A megjelent kötet azonban önmagában is teljes, tökéletes alkotás. Komponáltsága – felesége megfogalmazásában – leginkább szimfóniához hasonlítható. A vezérmotívumok újra és újra, szinte makacsul előjönnek, de az ismétlődést nem

érezzük zavarónak, mert a gondolat, az eszme mindig más környezetben, más összefüggésben, más megvilágításban bukkan fel. A *Scientia Sacra* a hatos szám szerkesztésére épül: hat könyv, hat fejezet, hat passzus: összesen tehát hat a köbön, azaz kétszázötvenhat passzus. A könyvek így következnek egymás után: „A hagyomány”, „Az archaikus ember”, „Kultusz és kultúra”, „A beavatás”, „Az analógia”, „A király és a nép”.

Minden olyan szó, amelynek nincsen megszólító ereje, fölösleges, sőt, talán kártékony is. A szólító szó viszont megnyitja az egyébként születésénél és természeténél fogva zárt embert. Hamvas életművét, különösen a *Scientia Sacra*t végeredményben a szólító szavak grammatikájának tekinthetjük. Ezek közül veszünk számba néhányat, mondjuk éppen hatot, látásunk szerint a fontosabbakat. Ezek a következők: „válság”, „hagyomány”, „éberség”, „analógia”, „valódiság” és „közösség”. Tárgyalásuk közben szükség-szerűen más lényeges hamvasi kulcsszavakat is felidézünk, s elkerülhetetlenül figyelembe kell vennünk a *Scientia Sacra* előtti írásokat, utalnunk kell a később megjelent művekre is, hiszen nemcsak a *Scientia Sacra*, hanem az egész életmű egy hatalmas szimfónia.

Életművének első, lényeges szólító szavát, a „válság”-ot a harmincas évek közepén megjelent írásaiban, *A modern apokalipszisban* (1934), a *Krizis és katarzisban* (1936) és *A világválságban* (1937) fejti ki. Az Európa-szerzte általános válságérzést éppen a történelmi tapasztalat, az első világháború katasztrófája idézte elő. Hamvas, kiábrándulva egykori lelkesedéséből, mohón olvassa a „prófétikus krizeológia” nagy alakjait, Nietzsche és Kierkegaard-t, s különösképpen az utóbbi olvasása közben kezdi el szenvedélyesen kutatni a válság okát. „Elkezdtem keresni a sötét pontot. A próton pseudos-t, vagyis az első hazugságot... Visszafelé haladtam a múlt század közepétől a francia forradalomig, a felvilágosodásig, a racionalizmusig, a humanizmusig, a középkoron át a görögökig, a héberekig, az egyiptomiakig, a primitívekig. A válságot mindenütt megtaláltam, de minden válság mélyebbre mutatott...” Az az ember, véli Hamvas, aki úgy él, mintha nem volna krízis, „lótoszevő”, mert nem vesz tudomást az időről, s öncsalóként maszkot hord. Ezzel szemben az ideális európai ember nyitott az idő irányába, ráeszmél a krízis szituációjára. A krízistudatban élő ember érzékeli a megoldhatatlanságot, a krízis „sokfejségét” nemzeti, nemzetközi, gazdasági és kulturális téren; látja, hogy a krízist nem konzerválni kell, hanem a lefolyását siettetni. Az eszmélés segíti abban, hogy felismerje azt, hogy a különböző területeken jelentkező krízisek egy közös pontból fakadnak: transzcendens, metafizikai eredetűek. Ráeszmél arra is, hogy krízis mindig is létezett, csak éppen az ember kifinomult technikával rejtőzött előle. A válság tehát az ember határhelyzetének a felismerése, az eszkaton immanenciája. Az eszmélés, a kritika, a lázadás vezet el az embert annak felismerésére, hogy ha a krízis metafizikai jellegű, akkor a megoldás is csak „felülről” jöhet. Csakis a krízisből való szembenézésből, annak vállalásából születhet meg a katarzis. A krízist csak az tudja megoldani, aki túl van a krízisen, aki maga is megélte a tisztító katarzist. A krízisben élő ember szava nem lehet autentikus: „Akinak a világhelyzete negatív, annak ítélete, amit kimond, ha pozitív is, negatív jelent”. A krízisben élő ember csak az őszinte vallomásig mehet el, egyedül a katarzist átélte ember juthat el az igazsáig, csak ő mondhat ítéletet.

A válságból kivezető utat Hamvas a „hagyomány”-ban találja meg. Erre a felismerésre épül korszaknyitó műve, a *Scientia Sacra*. A hagyományról tanítanak a szent könyvek, ezek tudósítanak az embernek a létben elfoglalt eredeti helyéről. „A hagyomány az ember és a transzcendens világ közt levő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az ember isteni eredetének tudata és az istenhasonlóságának, mint az emberi sors egyetlen feladatának megőrzése.” Ezt az eredeti helyet Hamvas „alapállás”-nak nevezi René Guénon *état primordial*-ja után. A hagyomány az aranykorról tudósít, amit kb. i.e. 600 körül felvált a történelmi vagy az apokaliptikus kor. Az aranykorra az archaikus tudás a jellemző: a világerzés itt felülről indul, s vallásos, természetfölötti, univerzális és

kozmosz jellege van; a történelmi korban a világerzés alulról indul, s materialisztikus, humanisztikus és empirikus. A hagyomány azt tanítja, hogy a dolgok nem kívül kezdődnek, hanem belül, nem alul, hanem felül, nem a láthatóban, hanem a láthatatlanban. Az archaikus gondolkodásban a bölcsesség még nem fokozódott le „tudománnyá”, a költészet „filológiává”, a művészet „virtuóz mutatvánnyá”, az emberiség tömeggé, az ég nem vált földivé, s a szakrális még nem szomorodott szociálissá. A hagyomány alapja a kinyilatkoztatás, s a kinyilatkoztatás nem más, mint a hiteles életről szóló tanítás. Mindegyik hagyomány tud az ontológiai tragédiáról: a hindu hagyomány ezt az értelem megzavarodásából („turba”), a görög hagyomány a test korrupciójából, a héber hagyomány pedig a morális engedelmességből eredezteti. A hagyomány az aranykor teljességéről, a lét nyíltságáról tanít, ekkor még nem volt akadály az ég és a föld, az Isten és az ember között. Az apokaliptikus vagy történelmi lét lefokozott lét vagy történelmi lét, s ezt Hamvas életnek nevezi. Az élet minden irányban zárt, az ember kivette sorsának irányítását az Isten kezéből, s azt önmagára bízta. Ezért az ember ítélet alatt áll; az apokalipszis jelentése: ítéletszerű kinyilatkoztatás. (Érdeklődve várjuk a *Scientia Sacra* második részét, amely a hagyomány és a kereszténység kapcsolatáról szól. Vajon sikerül-e Hamvasnak kibékíteni a hagyomány idő- és történelemfelettségét a keresztény idő- és történelemfelfogással, ami tudvalevőleg az idő és a történelem értelmét, „beteljesedését” hirdeti, gondoljunk például Cullmann teológiájára!)

A harmadik szólító szó: az „éberség”. A hindu hagyomány a *vidya* (tudás) szóból származtatja a Vedát, s a latin *videre* szó is rokon ezzel: nézést és látást jelent. A szó voltaképpeni értelme: éberség, s ez Hamvasnál „metafizikai érzékenységet” jelent. A legtöbb ember vak, kába, és végigalussza az életét. Az éberség minden látás és tudás feltétele. A *buddha* szó maga is felébredtet jelent. A lefokozott lét, az élet sem más, mint kába álmoság, tompaság, metafizikai érzéketlenség. Az éberség azzal kezdődik, hogy az ember felismeri, hogy az érzéki világ csak káprázat és varázslat (maya), majd az ébredő ember észreveszi, hogy a világban egy nem változtatható azonosság van. Aki felébred, az fokozatosan kiszabadul az Énből és univerzális lényé válik. Nem a tudás, hanem az éberség vezet el az atmanhoz, az univerzális léleken való feloldódáshoz.

A negyedik szó: az „analógia”. Amíg a történelmi ember ellentétekben, „tükörkonstrukciókban” gondolkodik, addig az archaikus ember analógiákban. Ennek lényege: „ami lent van, az ugyanaz, mint ami fent van”, vagyis a világ jelenségei között azonosság van, de az azonosságban különbözőség is észlelhető. Az analógiatétel az azonosságokra és a különbözőségekre való érzékenység. Az archaikus ember érzékeli a természet változása és a saját élete közötti hasonlóságot. Az analogikus gondolkodás képekben való látást is jelent. Amit Hamvas az azonosságról és a képnyelv elsődlegességéről ír, rendkívül hasonló ahhoz, amit majd néhány évtized múlva a kanadai irodalomtudós, Northrop Frye fejti ki a *The Great Code* című művében. Frye a nyelvnek a konkrétól az absztraktilig történő „fejlődésében” három fázist különböztet meg: a hieroglifikus-metaforikus, a hieratikus-metonimikus és a deskriptív-populáris fázisokat. Hamvas az ősnyelv, az idea-nyelv, a szimbólum-nyelv, a mítosz-nyelv, a költői nyelv, a köznyelv és az absztrakt nyelv fázisait különbözteti meg. Az ősnyelv a kinyilatkoztatás nyelve, s ez arról ismerhető fel, hogy a szavakat eredeti jelentésükben, eredeti teremtő feszültségükben mondja ki. A szimbólum-nyelv „elrejtje azt, amit kimond, és kimondja azt, amit elrejt”. (Mennyire hasonlóan fogalmaz egy-két évtizeddel később a francia filozófus, Paul Ricoeur!) A költői nyelv a köznyelv intenzív foka, a fogalmi nyelv szavai pedig már nem a valóságra, hanem a mesterségesen szerkesztett ész-világra vonatkoznak. (Frye ezt majd úgy fogalmazza: már nem a szavak adnak életet a dolgoknak, hanem a dolgok a szavaknak.)

Az ötödik szólító szó: a „valódiság”. Hamvas sokszor ír arról, hogy valódivá, igazivá,

hitelessé kell válnunk. Később ezt az állapotot egyszerűen csak „normalitás”-nak nevezi. A valódiság ellentéte a káprázat, a csillogás és a bűbáj. A nőben ez a valódiság: Sophia. Sophia az első valódi nő, az isteni lény, a Bölcsesség, akiben a szeretet önmagát megismeri. Sophia az Égi Asszony, a valódi szépség. Ellentéte Éva, a földi nő, a bűbáj, akinek egyetlen célja van: csábítani. Amíg Sophia szépsége bölcsességet és szeretetet ébreszt, addig Éva elkábít, becsap. Ő az anyagias lény, aki öltözködik, festi magát. Ő a káprázat, a varázslat, a látszat, a maszk, a világ. Sophia szépsége azonban az Istenhez való hasonlatosság. Mit is jelent valódinak lenni? – kérdezi Hamvas később a *Silentiumban*. A válasz: „effektív módon létezni. A szavakat beváltani. A mindennapi kötelességet megtenni... Nem nagy szájjal beszélni róla és hirdetni és írni róla és szónokolni. Ez svihákság... Valódinak kell lenni. Létemet az utolsó fillérig be kell váltani. S mivel az egyetlen valóság Isten, hozzá hasonlónak kell válnom...” Az *Unicornisban* pedig így ír: „Irtózom attól, hogy bölcs, vagy hős, vagy szent leszek. Magasabb igényem van. Normális ember kívánok lenni.” „A nagy ember titka nem az, hogy örült, ellenkezőleg, az, hogy egészséges. Nem az, hogy ő a kivétel, hanem az, hogy ő az egyetemes, a normális. A kivétel a többi. Az örült az, aki nem olyan, mint ő.”

A hatodik általunk választott szó: a „közösség”. A barátságról szóló egyik korábbi esszéjében írja Hamvas, hogy a közösség összava: *Philia*. A *láthatatlan történet* utolsó esszéje pedig az igazi közösségről szól. „Közösség egyes-egyedül csakis abban a létben van, amelyet az ember számára az áldozat megnyit: az emberföltöttben. Minden ember közös léte nem az anyagban, a szellemben, a vallásban, a morálban van, hanem Istenben. Ez a közösség az igazi. Ez a közösség az egyedüli. Ez: a közösség.” A *Scientia Sacra* is az archaikus közösségről szóló elmélkedéssel zárul. Az archaikus közösséget a hierarchia jellemezte. Három köre: a szakrális, a kulturális és a gazdasági. Az archaikus közösség embere az istenek útján halad, életének célja az éberség, a történeti közösségekben élő ember az ősök útján halad, s életének célja a boidogság. Az előbbi az *autorité spirituelle*, az „uraim”; az utóbbi viszont a *pouvoir temporel*, a „hatalom” jegyében él. A hatalom igazi arca a machiavellizmusban és a totális ideológiákban nyilvánul meg. A hatalom önmagában gonosz.

Az aranykorban az uralmat a nem-cselekvés embere, a szellemi ember, a brahman gyakorolta. Ő a szent tudás, a scientia sacra őse. Az ezüstkorbán felülkerekedett a második kaszt, a kshatriya. Ő a lovagi ember, a hős, a katona, az *ars regia*, a kormányzás művészetének végrehajtója. Benne már nem az öreg bölcs, hanem a fiatal erő lesz az ideál. A rézkorbán a raishya, a gazdasági kaszt, a kereskedő dominál. A cél ekkor csupán a termékenység és a jólét. Az ember elanyagiasodik, de még a dharma, a törvény jegyében él. A vaskorbán, amikor a shudra, a szolga veszi át a hatalmat, mindez már nem érvényes.

Napjainkban úgy tűnik, hogy egy mélypontból felfelé tartunk. Miről is beszélnek odakint? Igazság, jogállamiság? Katonák, politikusok és államférfiak, az *ars regia*nak a vaskor által elsöpört hőszei szemünk előtt szédítő gyorsasággal születnek újjá. A közösség a kshatriya-korszak, a lovag-kultusz reneszánszát igényli. Tisztuló folyamat ez, de igazában még nem tiszta. Az irány jó, de a cél még nem elég. A lovag a mozgás hőse, a szellem, a brahman azonban mozdulatlan. Ereje, méltósága a statikusságában van. A szellem nem mozog, hanem csak mozgat. A lovag utolér minket, eljut hozzánk, és udvarol nekünk. A szellem nem udvarol, hanem csak néz és vár. Nekünk kell eljutnunk hozzá. Nekünk kell irányt változtatnunk, nekünk kell fordulnunk. Átfordulásra van szükségünk, amit úgy neveznek: *metanoia*. „A politikus (történeti) egzisztencia minden esetben valamely történeti szenvedély hatása alatt áll... A brahmani lét a történetre merőlegesen áll.”

FABINY TIBOR

ÍRÓ AZ ÚTON

Bruce Chatwin: *Utz*. Jonathan Cape, London, 1988.

1989 januárjában Nizzában negyvennyolc éves korában meghalt Bruce Chatwin angol prózaíró. A nekrológok igen eredeti tehetségnek nevezik, akiből, talán, ha az idő enged, korszakos jelentőségű regényíró lett volna.

Nizza egyébként nemigen volt jellemző rá, és Anglia se nagyon. Bár tipikus vidéki középosztálybeli családból származott, és Oxfordtól nem messze, egy hegyoldalra kapaszkodó leelő szélén álló parasztház volt elvben az otthona, minden gesztusával tagadta a középosztályhoz való kötöttségét, s állítólag igen ritkán lehetett a parasztházban megtalálni.

Életmódját, mentalitását, következesképpen írói attitűdjét leginkább rendhagyó egyéniségének, szellemiségének abszolút szuverenitása jellemezte: látásmódját sem nemzeti, földrajzi, sem kulturális, irodalmi konvenciók nem kötötték gúzsba, érdeklődésében, szimpátiáiban nyomát se lelmi az angol vagy akár az európai tudat korlátainak.

Gyermekkori emlékei a háború utáni évek fojtott, gyűlölködő légkörére nyúltak vissza: a függetlenség és a magány iránti vágyat az osztályokat egymás ellen fordító gyanakvás érlelte ki benne, meg a középosztály sznobizmusa és önzése, az elit iskolákban nevelkedő felsőbb osztályok birodalmi magabiztossága, melyet Chatwin jól ismert, hisz maga is a híres Marlborough School neveltje volt. Ki akart szakadni az osztály-sztereotípiákban fogalmazó, fullasztó „sziget-légtörből”, magyarázta egy interjúban, s csatlakozni a fiatalok tömegéhez, akik útra keltek a vietnami háború éveiben, hogy feladják a nemzeti kötöttségeket és átéljék a nemzetköziséget. „Az angolok a száműzetés állapotában tudnak leginkább fennmaradni... Ha itthon vagyok, feszélyez az angolságom. Csak ha messzire kerülök, akkor tudok angolként érezni és viselkedni”, nyilatkozott egy alkalommal.

S valóban, huszonhat éves korától haláláig gyakorlatilag úton volt. Mozgáskényszerével, sürgető kalandvágyával, konvenciók ellen való lázadásával, a világot bebolyongó kíváncsiságával, otthontalanságával és mindenütt otthonos magabiztosságával, s – mellesleg – rendkívül megnyerő személyiségével, feltartóztatlan mesélőkedvével, humorával, a természet ősi elemeihez kötődő „primitív” kapcsolatával (nemcsak gyalogolni, hegyet mászni, sivatagon, dzsungelen áthatolni, de széllovasként a parti hullámokat meglóvalogni is passziója volt) byroni figurának képzelné az ember, akinek életmódja és egyénisége irodalmi produkciójánál hatásosabban fogalmazza meg korunk nyugtalan-ságát és földrajzi, társadalmi, etnikai korlátokat elutasító indulatait. Benne azonban a konvenciók elleni lázadás, a függetlenség- és szabadságvágy a legnagyobb fokú személyes alázattal, a tények feltétlen tiszteletével párosul. Egyébként gyakran póznak hat az alázat is. Chatwin nem alázatos, csak nem kíváncsi önmagára. Úgy használja saját érzékeit, mint valami kamerát: rögzíti velük a jelenségeket. Nem érez együtt, nem háborodik fel, s nem is szelektál, ha ez egyáltalán lehetséges, hanem ősi módon egyszerűen leír, minden esztétikai manipuláció nélkül megörökíti. Írói ideálja Tolsztoj volt. A halála előtti hónapokban arra készült, hogy egy tolsztoji regényt ír, amelynek lényege „egyszerűen elmesélni az eseményeket, mindenféle hókuszpókusz nélkül”.

Az útonlét Chatwinnek nemcsak életmód volt. Hiszen a legősibb elbeszélő struktúrákban – régi mítoszokban, népmesékben és eposzokban – az utazás a sors lényege, az ember életútjának absztrakt modellje. Chatwin szerint még a járás ritmusa, fizikai élménye is elválaszthatatlanul összekapcsolódik az elbeszélő ösztönnel, amelyből az